
De genocide in Rwanda, 1994

Maria van Haperen

‘Toen het vliegtuig was neergestort, vroegen we ons niet meer af wie de partij van de president steunde en wie de oppositie. We dachten maar aan één ding. Er werden geen vragen meer gesteld over wie met geweren kon omgaan, wie ervaring had met een bepaalde militie, wie er nog nooit een machete uit zijn handen had laten vallen. Er was werk aan de winkel en dat deed je zo goed als je kon. Het kon niemand wat schelen als iemand zei dat hij liever naar de opdrachten van de burgemeester had geluisterd, of naar die van de Interahamwe, of liever de bevelen had opgevolgd van ons eigen gemeenteraadslid. Je gehoorzaamde iedereen, punt.

Ineens waren alle Hutu's patriotten, broeders, en bestonden er geen politieke verschillen meer. We verzamelden ons op het voetbalveld in een groep met mensen die we vertrouwden en gingen samen op jacht.’¹

Pancrace Hakizamungili, een van de vele Hutu's die hebben deelgenomen aan de genocide

‘Toen Habyarimana's vliegtuig op 6 april 1994 neerstortte, waren we allemaal thuis. We zagen een heleboel mensen in het rond rennen. Toen ze huizen in brand begonnen te steken, renden we naar de parochiekerk. Op vrijdag 15 april werd deze door de Interahamwe omsingeld. Burgemeester Gacumbitsi was bij de soldaten. Hij zei tegen hen: “Pak je gereedschap en ga aan het werk. Om slangen af te maken, moet je ze op hun kop slaan.” Ze begonnen te moorden.. Ik lag tussen de lijken en probeerde mijn adem in te houden. Ze gooiden stenen naar binnen of pakten kinderen op en gooiden ze in de lucht. Ze gooiden een steen op mij en ik smeekte om genade, maar onze buurman Pascal zei: “Ik herken dat kreng. Zij is toch van de familie Bikoramuki? De rest van haar familie is dood. Is zij zo taai dat we haar niet aankunnen?” Hij trapte me, spuugde en zei dat hij geen bloedspetters van mij op zich wilde hebben. Toen gaf hij met zijn machete een klap op mijn hoofd. Wat er daarna gebeurde weet ik niet meer.’²

Valentine Iribagiza, overlevende van genocide in Rwanda

Inleiding

De genocide van 1994 was onder meer het gevolg van economische crisis, burgeroorlog, bevolkingsgroei en strijd om de macht in het land. Juvénal Habyarimana, de toenmalige president, had na langdurig tegenstribbelen besloten de Arusha-akkoorden uit te voeren om een eind te maken aan de crisis en de burgeroorlog, die was begonnen toen de gewapende vleugel van het Rwandees Patriottisch Front (RPF) in de herfst van 1990 vanuit Oeganda was binnengevallen. Het RPF bestond vooral uit vroegere Tutsi-vluchtelingen, een groep waarmee de partij van Habyarimana (de MRND) noodgedwongen compromissen had gesloten. Op 6 april was hij met het vliegtuig op weg naar Rwanda na onderhandelingen in Dar es Salaam, in Tanzania. Zijn vliegtuig werd tijdens de landing neergeschoten en de president en enkele andere hoge officials kwamen om. Nadat de dood van de president was bekendgemaakt, brak de hel los in Rwanda. Een groep hoge militaire leiders greep de macht. Vrijwel meteen begonnen er georganiseerde slachtpartijen van Tutsi's en gematigde Hutu's, onder leiding van het leger en twee jeugdmilities, de Interahamwe en de Impuzamugambi.

Het was voor de buitenwereld niet meteen duidelijk wat er precies gaande was. De nieuwsbeelden toonden lange rijen mensen die met al hun huisraad het land ontvluchtten. Sjofel geklede jongemannen riepen 'Macht aan de Hutu's!', zwaaiden met machetes of schoten met grote vuurwapens in de lucht. Stapels lijken lagen langs de wegen en in greppels, maar de waarnemingen en analyses van de media waren niet erg helder. Ze hadden het over *de* Hutu's en *de* Tutsi's; de Amerikaanse president Bill Clinton noemde het een stammenconflict en bevestigde zo de vooroordelen over Afrika.

1. Historische achtergrond

Rwanda ligt in het Grotemerengebied in Centraal-Afrika, dicht bij de evenaar, en is ongeveer tien procent kleiner dan België. Het land is rijk begroeid en heuvelachtig. Voor Afrikaanse begrippen is het heel vruchtbaar en er zijn veel moerassen, meren en rivieren.

Eeuwen geleden vestigden drie volkeren zich in het gebied van het huidige Rwanda en Burundi: de baTwa in de 6e eeuw, de baHutu in de 7e eeuw en de baTutsi³ in de loop van de 8e en 9e eeuw. De meeste bewoners leefden van de landbouw. De Hutu's kwamen uit het noordwesten en waren vooral akkerbouwers. Zij woonden op vaste plekken. De Tutsi's kwamen uit de gebieden ten zuiden en oosten van het Victoriameer in Tanzania en leefden van de veeteelt. Zij trokken veelal met grote kuddes door het gebied. De Twa waren een pygmeeënvolk van jagers, verzamelaars en pottenbakkers. Zij woonden in de beboste bergen en hadden geen contact met Hutu's en Tutsi's.

1.1 Vroege machtsstructuren

Zowel Hutu's als Tutsi's leefden in clans die hun eigen leiders hadden. De machtsstructuren bin-

nen deze clans waren hiërarchisch en de mensen gehoorzaamden hun clanleiders. Wie veel vee had, had veel status. In de 19e eeuw werden ook landbezit en legers steeds belangrijker voor de macht van een clanleider. Clanleiders betoonden trouw aan de koning, de *mwami*, die uit de Tutsi-gemeenschap kwam. Rwanda ontwikkelde zich niet tot een absolute monarchie, maar tot een gecentraliseerde samenleving met gemeenschappen die elk hun eigen sociale karakter hadden. Clanleiders behielden binnen het systeem echter een zekere autonomie.

Aan het eind van de 19e eeuw werd sociale status het belangrijkste criterium voor de vraag of je 'Hutu' of 'Tutsi' was. Hutu's waren het 'gewone volk', omdat maar weinig mensen vee bezaten. Een Hutu die vee verwierf werd op den duur als een Tutsi gezien. Als een Tutsi zijn vee kwijtraakte, werd hij tot Hutu gedegradeerd. Gemengde huwelijken tussen Hutu's en Tutsi's kwamen veel voor.

1.2 Invloed van het kolonialisme — definitie van 'ras'

Bij de Koloniale Conferentie van Berlijn in 1884-1885 werd het grondgebied van Rwanda aan Duitsland toegekend. De Duitsers oefenden geen directe macht uit, maar probeerden via lokale leiders een koloniaal bewind te vestigen. De *mwami* moest zijn autoriteit versterken en centraliseren. Het koloniale beleid was gebaseerd op racistische opvattingen. Op grond van de theorie dat de hamieten (een aan de blanken verwante groep volkeren) de beschaving naar Afrika hadden gebracht, stelden de Duitsers de Tutsi's — veronderstelde afstammelingen van de hamieten — boven de Hutu's. Zo werd de overheersende positie van de Tutsi's versterkt.

Hamitische mythe

Volgens de hamitische hypothese is 'alles van waarde in Afrika afkomstig van de hamieten'. De hamieten zouden een tak van het Kaukasische ras zijn.⁴ Deze 19e-eeuwse racistische theorie is genoemd naar Noachs zoon Cham uit het Oude Testament. De hamieten zouden in het Stenen Tijdperk naar Noord-Afrika zijn gekomen en zich van daaruit naar de rest van Afrika hebben verspreid. Daarbij zouden ze zich hebben vermengd met de inheemse zwarte volkeren. Deze rassentheorie werd in de ideeën van de Franse diplomaat en politicus Arthur de Gobineau (1816-1882) als rechtvaardiging voor Europees imperialisme gebruikt. De Gobineau verdeelde de mensheid in een hiërarchie van drie rassen. Het Kaukasische, europide ras was volgens zijn theorie superieur. Op de tweede plaats kwam het mongoloïde ras en het negroïde zwarte ras gold als inferieur.

Na de Eerste Wereldoorlog werd Duitsland door het Verdrag van Versailles (1919) gedwongen zijn koloniën af te staan. De Volkenbond stelde Rwanda en Burundi onder Belgische bescherming. Onder de Belgische heerschappij werd het statusverschil tussen de Hutu's en de Tutsi's sociaal verankerd. Door de schedel en de neus te meten werd bepaald of iemand een Hutu of een Tutsi was. Deze pseudowetenschappelijke racistische methode was destijds populair. Op basis van

100 uiterlijke kenmerken werd van alle burgers de etniciteit — Hutu, Tutsi of Twa — vastgelegd op identiteitskaarten. De onderverdeling had consequenties voor elk aspect van het leven, zoals bijvoorbeeld arbeidsovereenkomsten. Deze Hutu- en Tutsi-stereotypen zouden verstrekkende gevolgen hebben.

De Belgische regering benoemde alleen leden van de Tutsi-elite tot hoge ambtenaar of burgemeester. Alleen de Tutsi's kregen onderwijs, mochten belasting innen en zich vrij bewegen. Hun loyaliteit aan het koloniale regime was hiermee gegarandeerd. De Hutu's waren de arme massa en hun frustratie werd in de loop der jaren steeds groter.

2. Onafhankelijkheid

Halverwege de jaren '50 begon in bijna heel Azië en Afrika de dekolonisatie. Vooral voor België was dit een tumultueus proces. Hoogopgeleide Tutsi's streefden naar onafhankelijkheid, waardoor de relatie met de Belgen bekoelde. De Belgische regering wilde een onafhankelijkheidsoorlog voorkomen en stopte nogal onverwacht met het bevoordelen van de Tutsi's. Hutu's werden toegelaten tot functies en organisaties die eerder aan de Tutsi's waren voorbehouden. Met toestemming van de Belgen werd in 1957 de MDR-Parmehutu opgericht, de Partij van de Beweging voor de Emancipatie van de Hutu's.

Dit alles leidde tot gespannen maatschappelijke verhoudingen, vooral toen duidelijk werd dat de Hutu's naar onafhankelijkheid streefden. De hamitische mythe, die lang in het voordeel van de Tutsi's had gewerkt, werd nu tegen hen uitgespeeld. Leaders van de MDR-Parmehutu riepen dat een volk uit Noord-Afrika niet in Rwanda thuishoorde. De Tutsi's voelden zich bedreigd. Toen in 1959 de *mwami*, de oude Tutsi-koning, stierf, kwamen de Hutu's in opstand tegen de Tutsi's en werd de Hutu-revolutie afgekondigd. De opstand liep uit op een bloedbad. Duizenden Tutsi's kwamen om. Voor de Belgen was het duidelijk dat hun koloniale macht ten einde was. Er moesten verkiezingen komen. De Belgische regering gaf haar mandaat terug aan de Verenigde Naties, de opvolger van de Volkenbond.

Bij de verkiezingen van 1960 kwam de MDR-Parmehutu als winnaar uit de bus. Dit betekende het einde van de monarchie. Tutsi-leiders werden door Hutu's vervangen en tienduizenden Tutsi's ontvluchtten het land.

In juli 1962 vierden Rwanda en Burundi hun onafhankelijkheid. Toen de Verenigde Naties de twee landen scheidden, braken er rellen uit. In 1963 probeerden Tutsi-gevechtseenheden het nieuwe regime van president Grégoire Kayibanda van de MDR omver te werpen. Deze slaagde er echter in de bevolking — die vooral uit Hutu's bestond — te mobiliseren door angst voor een nieuwe Tutsi-tirannie aan te wakkeren. Kayibanda noemde de Tutsi's 'kakkerlakken', ongedierte dat moest worden uitgeroeid. De Hutu's reageerden door de Tutsi's uit hun huizen en dorpen te verdrijven. In een ware exodus vluchtten ongeveer 300.000 Tutsi's naar Oeganda, Tanzania en Burundi. De gebeurtenissen van eind jaren '50 herhaalden zich: tienduizenden Rwandese Tutsi's werden gedood en hun bezittingen werden geconfisqueerd door Hutu's en de Rwandese regering.

Mwami Mutara III, Tutsikoning van 1931 tot 1959
Bron: Kigali Genocide Memorial Centre

2.1 Rwanda onder Habyarimana

Juvénal Habyarimana, Kayibanda's opvolger, kwam in 1973 door een staatsgreep aan de macht. Ook hij baseerde zijn bewind op een etnisch verdeel-en-heersbeleid. Hij hield het koloniale systeem met de etnische identiteitskaarten aan, maar nu andersom: Hutu's werden bevooroordeeld ten opzichte van Tutsi's. Tutsi's hadden beperkt toegang tot onderwijs en in 1976 werden gemengde huwelijken verboden. Daarnaast confisqueerde Habyarimana bezittingen. Sommige Tutsi's werden 'overgeplaatst' naar dicht beboste provincies die moesten worden gecultiveerd. In de jaren zeventig vonden ook etnische moordpartijen plaats. Vergeleken met de jaren '50 en '60 kon de Tutsi-minderheid zich echter tamelijk veilig voelen. Habyarimana begunstigde zelfs een kleine groep Tutsi's, vooral zakenmannen.

In de jaren tachtig ontwikkelde de economie van Rwanda zich tot een van de stabielste van Afrika, hoewel vier van de vijf families toen op het platteland woonden en negen van de tien families van de landbouw leefden. Volgens cijfers uit 1991 woonden er toen in Rwanda ongeveer acht miljoen mensen: 89,9% Hutu's, 9,8% Tutsi's en 0,4% Twa.

3. Wat voorafging aan de genocide

Eind jaren '80 raakte de economie in een vrije val. Slechte oogsten leidden tot voedselgebrek. Honger en grote bevolkingsdichtheid, een groeiend handelstekort en toenemende corruptie

102 en zelfverrijking bij de elite leidden tot sociale onrust. Habyarimana werd openlijk bekritiseerd, wat opvallend was omdat er in Rwanda geen vrije meningsuiting bestond. De Franse regering voelde zich deels verantwoordelijk voor politieke relaties in Afrika en zette Habyarimana onder druk om een meerpartijensysteem in te voeren. Vanaf 1991 streeden nieuwe radicale Hutu-partijen met de Nationaal-Revolutionaire Beweging voor Ontwikkeling (MRND) van Habyarimana om de steun van het volk. Habyarimana reageerde door zijn beleid te verscherpen.

In 1990 leefden ongeveer een miljoen Rwandese Tutsi's in ballingschap. Militante ballingen als Paul Kagame, de huidige president van Rwanda, richtten een bevrijdingsbeweging op, het Rwandees Patriottisch Front (RPF). Zij stelden zich ten doel Habyarimana en zijn Hutu-regering omver te werpen en ervoor te zorgen dat Tutsi-bannelingen uit het buitenland konden terugkeren.

Vanaf oktober 1990 keerden RPF-militanten uit Oeganda terug naar Rwandees grondgebied en mengden zich onder de Tutsi-bevolking. Zij noemden zich *Inkotanyi*. In 1992 bezetten ze enkele Rwandese provincies, tot ontzetting van zowel Hutu's als Tutsi's, die vergeldingsacties van het Rwandese leger en het RPF vreesden. Terecht, zo bleek. Het leger sloeg hard toe. Honderden Tutsi's werden gedood en de daders bleven ongestraft. Radicale Hutu's richtten zelf ook milities op om af te rekenen met wat zij 'onpatriottische elementen' noemden. Habyarimana's partij stichtte een eigen paramilitaire organisatie, de Interahamwe.

In 1992 wist het steeds groter wordende Rwandese leger met steun van Franse 'adviseurs' de opmars van het RPF tot staan te brengen. Centraal-Afrika werd in die periode door sociale onrust geteisterd. De VN dwongen Habyarimana om met de leiders van het RPF in de Tanzaniaanse stad Arusha aan de onderhandelingstafel te gaan zitten en hielden daarbij zelf toezicht. Habyarimana bevond zich in een moeilijke positie. De internationale gemeenschap wilde dat hij zich gematigd opstelde, terwijl zijn binnenlandse politieke retoriek steeds extremistischer werd. Met de Tutsi's als zondebok.

Arusha-akkoorden

De Arusha-akkoorden over het delen van de macht in Rwanda zijn in 1993 in Tanzania onder internationale druk tot stand gekomen. Het doel van de overeenkomst was om een vreedzaam einde te maken aan de crisis en de burgeroorlog in Rwanda. Hiervoor moest eerst een overgangsregering van bijna alle betrokken partijen worden gevormd.

4. Ideologie, propaganda en haatcampagnes

Met Habyarimana's goedkeuring begon er een propagandacampagne om de Hutu's en de Tutsi's uit elkaar te drijven. De Tutsi's werden als misdadigers afgeschilderd: een beproefde methode die ook al door Lenin en Hitler was toegepast. Het invloedrijke Rwandese dagblad *Kangura* ('Word wakker') publiceerde de 'Tien Hutu-Geboden', met regels voor contacten met Tutsi's.

Interahamwe, 1993
Bron: Kigali Genocide Memorial Centre

De Arusha-akkoorden, 4 september 1993, Arusha, Tanzania. Op de voorgrond links Habyarimana
Bron: Kigali Genocide Memorial Centre

5. VOICI LES 10 COMMANDEMENTS.

1. Tout Muhutu doit savoir que Umututsikazi où qu'elle soit, travaille à la solde de son ethnie tutsi. Par conséquent, est traître tout Muhutu :

- qui épouse une mututsikazi ;
- qui fait d'une Umututsikazi sa concubine ;
- qui fait d'une Umututsikazi sa secrétaire ou sa protégée.

2. Tout Muhutu doit savoir que nos filles Bahutukazi sont plus dignes et plus consciencieuses dans leur rôle de femme, d'épouse et de mère de famille. Ne sont-elles pas jolies, bonnes secrétaires et plus honnêtes !

3. Bahutukazi, soyez vigilantes et ramenez vos maris, vos frères et vos fils à la raison.

4. Tout Muhutu doit savoir que tout Mututsi est malhonnête dans les affaires. Il ne vise que la suprématie de son ethnie.

« RIZABARA UWARIRAYE »

Par conséquent, est traître tout

Muhutu :

- qui fait alliance avec les Batutsi dans ses affaires ;
- qui investit son argent ou l'argent de l'Etat dans une entreprise d'un Mututsi ;
- qui prête ou emprunte de l'argent à un Mututsi ;
- qui accorde aux Batutsi des faveurs dans les affaires (l'octroi des licences d'importation, des prêts bancaires, des parcelles de construction, des marchés publics...)

5. Les postes stratégiques tant politiques, administratifs, économiques, militaires et de sécurité doivent être confiés aux Bahutu.

6. Le secteur de l'Enseignement (élèves, étudiants, enseignants) doit être majoritairement Hutu.

7. Les Forces Armées Rwandaises doivent être exclusivement Hutu. L'expérience de la guerre d'octobre 1990 nous l'enseigne. Aucun militaire ne doit épouser une Mututsikazi.

3. Les Bahutu doivent cesser d'avoir pitié des Batutsi.

9. — Les Bahutu, où qu'ils soient, doivent être unis, solidaires et préoccupés du sort de leurs frères Bahutu.

— Les Bahutu de l'intérieur et de l'extérieur du Rwanda doivent rechercher constamment des amis et des alliés pour la Cause Hutu, à commencer par leurs frères bantous.

— Ils doivent constamment contrecarrer la propagande tutsi.

— Les Bahutu doivent être fermes et vigilants contre leur ennemi commun tutsi.

10. La Révolution Sociale de 1959, le Référendum de 1961, et l'Idéologie Hutu, doivent être enseignés à tout Muhutu et à tous les niveaux.

Tout Muhutu doit diffuser largement la présente idéologie.

Est traître tout Muhutu qui persécutera son frère Muhutu pour avoir lu, diffusé et enseigné cette idéologie.

De Tien Hutu-Geboden

1. Iedere Hutu moet weten dat een Tutsi-vrouw altijd en overal in het belang van haar etnische Tutsi-groep werkt. Daarom moeten we iedere Hutu als verrader beschouwen die:
 - a. trouwt met een Tutsi-vrouw;
 - b. vriendschap sluit met een Tutsi-vrouw;
 - c. een Tutsi-vrouw als secretaresse of concubine heeft.
2. Iedere Hutu moet weten dat onze Hutu-dochters gehoorzamer zijn en geschikter als vrouw, echtgenote en moeder. Zijn zij niet mooier, betere secretaresses en eerlijker?
3. Hutu-vrouwen, wees waakzaam en probeer je man, broers en zonen tot rede te brengen.
4. Iedere Hutu moet weten dat iedere Tutsi oneerlijk is in zakelijke aangelegenheden. Hun enige doel is macht voor hun etnische groep. Daarom is iedere Hutu een verrader die:
 - a. een zakelijke relatie met een Tutsi aangaat;
 - b. zijn geld of dat van de regering in een Tutsi-bedrijf investeert;
 - c. geld leent aan of van een Tutsi;
 - d. een Tutsi een zakelijke gunst verleent (importvergunning, banklening, bouwlocatie, publieke markt, etc.).
5. Alle strategische functies — politiek, bestuurlijk, economisch, militair en beveiliging — moeten door Hutu's worden vervuld.
6. Het grootste deel van de onderwijssector — leerlingen, studenten, docenten — moet Hutu zijn.
7. Het Rwandese leger moet uitsluitend uit Hutu's bestaan. We hebben geleerd van de Oktoberoorlog [hiermee wordt de aanval van het RPF bedoeld]. Militairen mogen niet met Tutsi's trouwen.
8. Hutu's moeten geen medelijden meer hebben met Tutsi's.
9. Hutu's moeten eenheid en solidariteit bewaren en zich het lot van hun Hutu-broeders aantrekken:
 - a. Hutu's in en buiten Rwanda moeten voortdurend op zoek zijn naar vrienden en bondgenoten voor de Hutu-zaak, te beginnen met hun Bantu-broeders;
 - b. ze moeten Tutsi-propaganda bestrijden;
 - c. Hutu's moeten sterk en waakzaam zijn tegenover de gemeenschappelijke Tutsi-vijand.
10. De Sociale Revolutie van 1959, het Referendum van 1961 en de Hutu-ideologie moeten op elk niveau aan iedere Hutu worden bijgebracht. Iedere Hutu moet deze ideologie verspreiden. Iedere Hutu die zijn Hutu-broeder bestraft omdat deze de ideologie heeft verkondigd, verspreid of onderwezen, is een verrader.

106 De Tien Hutu-Geboden moesten de Hutu-bevolking ervan overtuigen dat de Tutsi's hun aartsvijanden waren. In de propaganda werden beelden van oorlog, slavernij, onderdrukking, onrechtvaardigheid, dood en wreedheid geschetst. Nagemaakte foto's van niet-bestaande munitiedepots van het RPF en verdachte Tutsi's maakten de Hutu's bang, zodat ze zich bewapenden tegen de Tutsi-vijand.

Ondanks moeizame distributie bereikte de *Kangura* een breed publiek. Andere kranten en tijdschriften namen reportages uit de *Kangura* over. Hoewel maar 66% van de Rwandezen kon lezen, was de propaganda zeer effectief: de artikelen werden rijk geïllustreerd met cartoons die een ondubbelzinnig vijandige boodschap overbrachten. Bovendien werden in de Rwandese orale cultuur de Tien Hutu-Geboden ook aan ongeletterden doorgegeven.

Door het wijdverbreide analfabetisme was de radio het succesvolste propagandamiddel. In 1991 bezat maar 29% van alle huishoudens een radio, maar Rwandezen zonder radio luisterden elders, bijvoorbeeld in cafés. Tot 1992 zond Radio Rwanda (NNR), de enige zender van het land, vooral toespraken van de president, officiële regeringsmededelingen, examenresultaten en gecensureerde nieuwsbulletins uit. Er bestond geen onafhankelijke radiozender. Toen het RPF in 1991 met een eigen zender de ether inging (Radio Muhabura), werd die al snel populair. In reactie hierop introduceerde de regering de Radio Télévision Libre des Mille Collines (RTLM), met onder anderen de immens populaire musicus Simon Bikindi, die net als de aandeelhouders afkomstig was uit de elite rondom Habyarimana. De RTLM trok al snel een grote schare luisteraars met haar levendige muziek en informele presentatiestijl. De nieuwsbulletins en plaatselijke nieuwsberichten zaten vol roddel en schandaal. Luisteraars konden opbellen en kwamen live in de uitzending.

De Rwandese intelligentsia stond ook onder invloed van de propaganda. Omdat het onderwijsstelsel door de regering werd gefinancierd, durfden de meeste docenten geen onafhankelijke of kritische houding in te nemen. Léon Mugesera, een van de meest invloedrijke professoren en een fanatieke Hutu-propagandist, hield de beruchte toespraak 'Laat je niet overmeesteren'.

Fragmenten van de toespraak van Léon Mugesera op 22 november 1992

'Ik weet dat jullie mannen zijn [...] die zich niet laten overmeesteren, die zich niet laten minachten. [...] Waarom arresteren ze niet de ouders die hun kinderen hebben weggestuurd en waarom roeien ze hen niet uit? Waarom arresteren ze de mensen die hen meenemen niet en waarom roeien ze hen niet allemaal uit? Wachten we tot ze óns komen uitroeien? [...] We moeten eindelijk opstaan. Als iemand je op de wang slaat, moet je twee keer terugslaan. [...] Weet dat degene van wie je niet de keel doorsnijdt, straks degene is die jouw keel doorsnijdt. [...] Als iemand je op een dag met een geweer aanvalt, kom dan niet bij ons klagen dat we [...] niet gewaarschuwd hebben!'

Hutu-propaganda. 'Ik ben ziek, dokter', 'Weet je waar je ziek van bent?', 'Van de Tutsi's, de Tutsi's!!!'
Foto: Thijs B. Bouwknegt

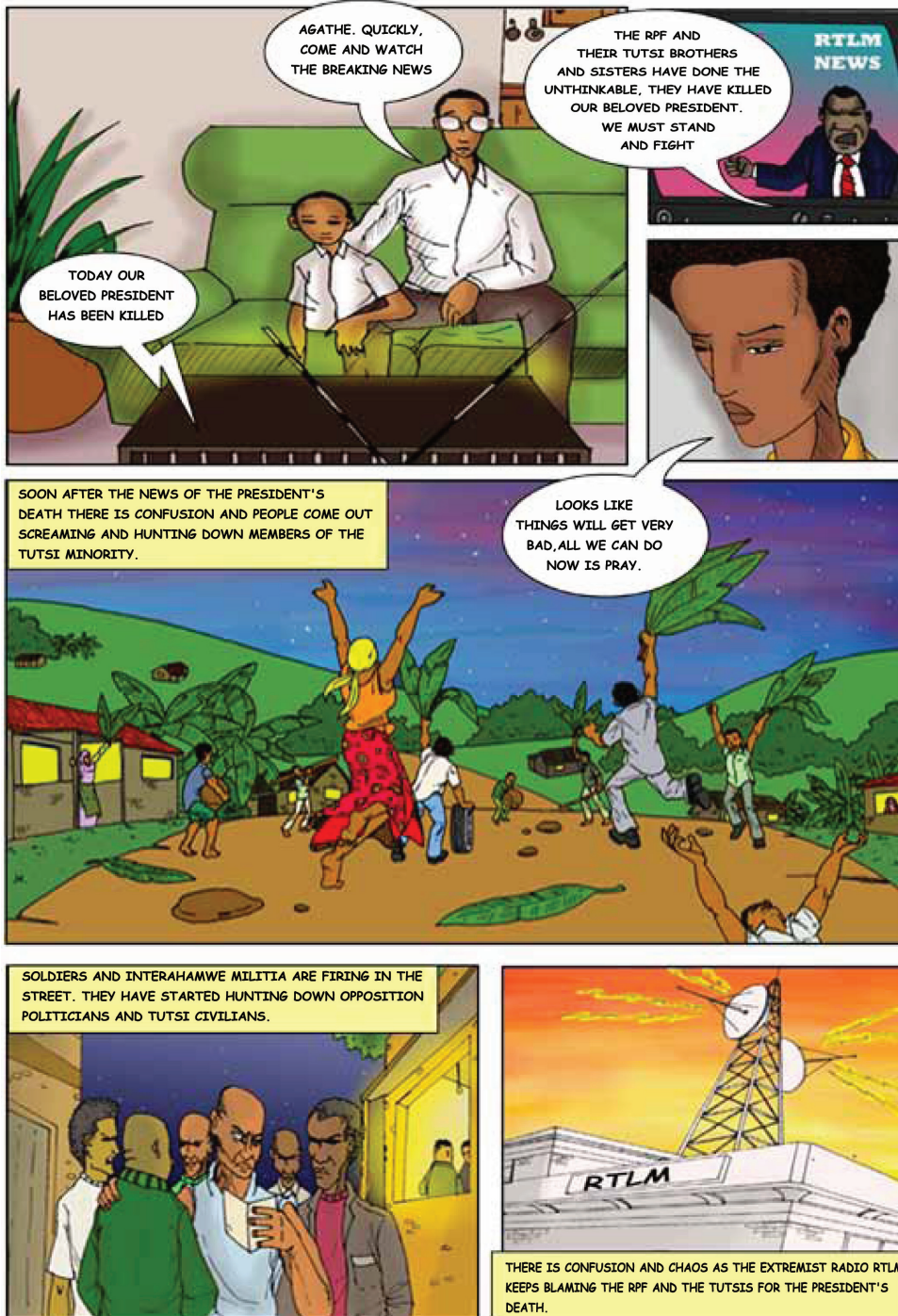
ering van vluchtelingen en het coördineren van hulpverlening. Interventie in conflicten werd expliciet uitgesloten.

Aan het hoofd van UNAMIR stond de Canadese generaal Roméo Dallaire. Hij had 2548 manschappen uit 26 verschillende nationaliteiten onder zijn commando. België, de voormalige kolonisator, stuurde ook troepen, al stonden de VN-regels dat eigenlijk niet toe. België leverde een bataljon van 450 soldaten en een paramilitair commando. UNAMIR was onvoldoende uitgerust en had een lage status.

Vlak voor de genocide in Rwanda betwistten vier groepen elkaar de macht in de politieke en maatschappelijke arena. Ten eerste de gematigde Hutu's onder leiding van premier Uwilingiyimana en gesteund door UNAMIR. Dan Hutu-extremisten, gesteund door het leger, de Interhamwe en andere jeugdmilities, en de media (zoals Kangura, RTLM en NNR). Ten derde de RPF en ten slotte UNAMIR. Uwilingiyimana's overgangsregering, de kleine gematigde Hutu-partijen en UNAMIR volgden dezelfde lijnen. De Hutu-extremisten en het RPF stonden lijnrecht tegenover elkaar. Terwijl de Hutu-extremisten 'Macht aan de Hutu's!' riepen, lagen in de hoofdstad Kigali al lijsten klaar met de namen van politieke tegenstanders van de president. Habyarimana wilde zijn macht tot elke prijs behouden.

6. Genocide

Op woensdagavond 6 april 1994 vloog het presidentieel vliegtuig naar Kigali. Aan boord van het vliegtuig waren de Rwandese president Juvénal Habyarimana, de stafchef van het Rwandese leger generaal Deogratias Nsabimana, andere Rwandese politieke en militaire kopstukken en president Cyprien Ntayamira van Burundi. Ze keerden terug uit Dar es Salaam, in buurland Tanzania. Ze hadden vergaderd met staatshoofden uit de regio en Habyarimana had uiteindelijk toegezegd de Arusha-akkoorden te implementeren. Toen de Franse bemanning de lange landing inzette, werden er twee raketten afgevuurd van ergens vlak bij het vliegveld. De eerste raakte

110 een vleugel, de tweede de staart. Volgens ooggetuigen vatte het vliegtuig meteen vlam. Na een enorme explosie stortte het vlak bij het presidentiële paleis neer. Er waren geen overlevenden.

Meteen na de dood van Habyarimana ging generaal Roméo Dallaire van UNAMIR naar het hoofdkwartier van het Rwandese leger, waar hij sprak met kolonel Théoneste Bagosora, een Hutu-hardliner. Volgens Dallaire betekende de dood van Habyarimana dat premier Agathe Uwilingiyimana automatisch staatshoofd was geworden.

6.1 Het moorden begint in Kigali

In de uren na de moord op Habyarimana trokken Rwandese legereenheden door Kigali. Binnen 12 uur werden vele Tutsi's en alle gematigde Hutu's op belangrijke posten in Kigali vermoord. Tot de eerste slachtoffers behoorden premier Agathe Uwilingiyimana en haar man en de ministers van Landbouw en Arbeid. De 15 VN-soldaten die de premier bewaakten, werden gevangengezet. Binnen een paar uur hadden gewapende Hutu's de macht gegrepen in de straten van Kigali. Met wegversperringen verhinderden ze dat mensen de stad ontvluchtten. Kigali werd systematisch uitgekamd en iedereen die als Tutsi of gematigde Hutu werd beschouwd, werd gedood.

Radiozender RTLM gaf naam, adres en kentekennummer van Tutsi's en gematigde Hutu's. Als je naam op de radio werd genoemd, wist iedereen dat je werd gezocht en door de Interahamwe zou worden gedood. Vanaf het begin van de genocide hielp de RTLM de Interahamwe door tijdens uitzendingen informatie door te geven over ontsnappingsroutes van beoogde slachtoffers. Een paar dagen later lagen er stapels rottende lijken in de straten van Kigali.

6.2 Genocide op het platteland

Ongeveer een week na het uitbreken van het massale geweld in de hoofdstad begonnen de slachtpartijen in de provincie. Hieruit blijkt hoe zorgvuldig alles was gepland. Bevelen werden doorgegeven via de bestuurlijke machinerie. Prefecten informeerden burgemeesters en subprefecten, die op hun beurt hun naaste medewerkers de bevelen lieten doorgeven aan de eigenlijke moordenaars. In de meeste gevallen waren school- en ziekenhuisdirecteuren, gemeenteraadsleden en zakenmannen bij de moordplannen betrokken. Door hun autoriteit en invloed konden zij gewone mensen ertoe brengen tot moorden over te gaan.

'Ze zeiden waar we moesten gaan moorden en hoe we bij de moeraslanden kwamen. [...] Toen werden we in kleine groepjes van vrienden en bekenden verdeeld. Dit verliep probleemloos. Behalve wanneer er op drukke dagen vanuit de omliggende gebieden Interahamwes op motoren kwamen om te helpen met een grote operatie. Die mannen waren zo opgefokt dat ze ons werk lastig maakten. Het raadslid zei dat we alleen maar Tutsi's hoefden te doden. We begrepen heel goed dat er plannen waren uitgedacht. [...] Dus we vroegen alleen naar details over de organisatie, bijvoorbeeld hoe, wanneer en waar we moesten beginnen, omdat we dit soort operaties niet gewend waren en de Tutsi's alle

Slachtoffers, Kigali Genocide Memorial Centre
Foto: Thijs B. Bouwknecht

kanten op gevlucht waren. Iemand vroeg of ze bepaalde voorkeuren hadden. Het raadslid zei streng: “De vraag is niet waar je moet beginnen, de enige goede manier is vlakbij, in de jungle, en nu meteen, zonder vragen te stellen.”⁵

Genocidaire

In Kigali waren de moordenaars goed uitgeruste regeringstroepen en militieën, met automatische geweren en handgranaten. Op het platteland waren het simpele boeren met machetes, messen, speren, houten knuppels met spijkers en schroevendraaiers. In het begin waren de moordenaars nog onhandig en onervaren, en de primitieve moordwapens van de boeren leidden tot bloedige taferelen.

‘In het begin waren we te opgefokt om na te denken. Later was het te veel gewoonte geworden. Het betekende niks meer voor ons dat we de hoofden van onze buren eraf sloegen. Het was dagelijkse kost geworden. Het waren niet meer de goede buren van vroeger waarmee we samen in de kroeg hadden gezeten, want daar mochten ze niet meer komen. Het waren nu mensen die uit de weg moesten worden geruimd. Ze waren niet meer dezelfde van vroeger en wij ook niet. De vroegere verhoudingen met deze mensen konden ons niets schelen, omdat niets ons nog iets kon schelen. [...] Alle gevoelens van vriendschap moesten we aan de rand van het moeras achterlaten, totdat we hoorden dat het werk erop zat. Goede manieren waren in het moeras ook niet toegestaan. Uitzonderingen konden er niet bestaan. We waren zo meedogenloos en hard dat we gewoon doorgingen met doden en onze twijfel vergaten. [...] Sommige mannen waren na afloop van de jacht nog net zo goedgehumeurd als bij het begin. Anderen hadden er van begin af aan geen zin in, maar ze moesten wel. [...] Hoe meer je moordde, hoe meer de drang tot moorden vat op je kreeg. [...] Door voortdurend te doden, raak je eraan gewend. Je wordt bijna ongemerkt een wild beest. Sommige mannen begonnen elkaar te bedreigen toen er geen Tutsi's meer over waren op wie ze hun machetes konden gebruiken. Je zag aan hun gezicht dat ze het moorden nodig hadden.’⁶

Genocidaire

De RTLM speelde op het platteland een andere rol bij de genocide dan in Kigali. In Kigali kregen de Interahamwe en Impuzamugambi via de radio informatie over Tutsi's die probeerden te ontsnappen door zich voor te doen als Hutu's, maar in het landelijke heuvelgebied kende men elkaars etniciteit. De daders kenden hun slachtoffers, ze woonden naast elkaar, hielpen elkaar en hadden in cafés samen naar de radio geluisterd. Ze waren buren, kenden elkaars kinderen en kleinkinderen en waren soms naar dezelfde school gegaan.

Dagen, weken achter elkaar verborgen de slachtoffers zich in de moerassen, in de modder, tussen eucalyptusbomen en bananenbladeren. Wanneer de daders naar huis waren gegaan, kwamen de Tutsi's uit hun schuilplaatsen tevoorschijn om de doden te tellen. 's Avonds deelden ze elkaars voedsel en zochten ze water om de volgende dag door te komen. Sommigen stierven van uitputting, anderen gaven zich over om door de moordenaars uit hun lijden te worden verlost.

‘De ochtend nadat het vliegtuig van de president was neergeschoten, was ik met vijf nichtjes in het huis van mijn oom. De Interahamwe kwamen en zeiden dat ze de meisjes gingen verkrachten. Oom Gashugi smeekte hun dit niet te doen, maar ze hakten op hem in met een machete. Ik rende met de anderen de achterdeur uit. De andere meisjes werden gedood voordat ze het hek konden bereiken. Ik ben de enige overlevende van de familie. Ik rende als een opgejaagd dier van huis tot huis. Soms verstopte ik me in een greppel tussen de lijken en hield me dood.’⁷

Béatha Uwazaninka, overlevende van genocide in Rwanda

Op het platteland kon je je makkelijker verbergen dan in Kigali. Door de vele wegversperringen kon je de stad praktisch niet ontvluchten. Op het platteland waren de slachtoffers 's nachts relatief veilig. Jonge vrouwen overleefden soms na door de Hutu's te zijn misbruikt, maar vaak werd verkrachting gevolgd door moord.

In de 100 dagen tussen 6 april en half juli 1994 werd ongeveer driekwart van de totale Tutsi-bevolking van Rwanda gedood. Schattingen van het aantal slachtoffers variëren van 507.000 (Alison Des Forges, historica van Human Rights Watch en getuige-deskundige voor het Rwanda-tribunaal) tot 1,2 miljoen (Rwandese regering). Dit laatste cijfer is inclusief de latere moordpartijen in de vluchtelingenkampen in Congo.

In de maanden erna werden er opnieuw grootschalige misdaden begaan, maar nu waren Hutu's het slachtoffer van de gevechtseenheden van het RPF. In juli 1994 vluchtten meer dan twee miljoen Hutu's en kwamen er honderdduizenden Tutsi's uit de buurlanden naar Rwanda.

7. Nasleep

Op 8 november 1994 besloot de Veiligheidsraad van de VN een tribunaal te organiseren voor het berechten van de daders van de genocide en andere ernstige schendingen van internationaal humanitair recht in Rwanda en daarbuiten tussen 1 januari en 31 december 1994. Rwanda, dat in 1994 tijdelijk lid van de raad was, stemde als enige tegen het tribunaal. Het Rwanda-tribunaal (ICTR) werd gehouden in Arusha in Tanzania, in het gebouw waar ook de Arusha-akkoorden waren ondertekend. In 2013 moet het werk klaar zijn.

Gacaca

Na de genocide werden meer dan 100.000 Hutu's gevangengezet op verdenking van deelname aan de genocide van 1994. Het zou tientallen jaren hebben gekost om elke verdachte afzonderlijk te berechten. Bovendien waren deze mannen nodig om het land weer op te bouwen. Rwanda gebruikte de traditionele gacaca-rechtbanken om met de wreedheden in het reine te komen. Doel was erachter te komen wat er was gebeurd, de genocidezaken te bespoedigen, de cultuur van straffeloosheid te elimineren en de Rwandezen te verzoenen en hun eenheid te versterken. Ongeveer 12.000 gacaca-rechtbanken behandelden meer dan een miljoen zaken.

'Er zijn nog steeds mensen met het hart van een beest, mensen die hebben gedood. Ze zouden het zo weer doen. Verzoening is het probleem niet. Het probleem is dat de mensen die hebben gedood, ons vee hebben opgegeten en onze spullen hebben gestolen, zijn gevlucht. Hoe kunnen we vergeven als er geen communicatie is? Veel van dat soort mensen kijken naar je en wensen je dood.'⁸

Emmanuel Mugenzira, overlevende van genocide in Rwanda

Gacaca-rechtbank
Bron: Kigali Genocide Memorial Centre

Gacaca-rechters
Foto: Thijs B. Bouwknecht

Paul Kagame, de huidige president van Rwanda, ontkent met kracht de aantijging dat de misdaden van het RPF tegen de Hutu's ook genocide waren. De academische en politieke discussies zijn nog in volle gang.

7.1 Internationale reacties, interventie en preventie

De internationale gemeenschap was niet in staat om de wreedheden te voorkomen. Zij kon niet op tijd de juiste conclusies trekken. In de eerste dagen van april 1994 werd in plaats van 'genocide' de term 'etnische zuivering' gebruikt. VN-generaal Roméo Dallaire, waarschijnlijk de bekendste getuige van de genocide, zei dat hij de moorden wel meteen vreselijk had gevonden, maar dat hij dacht dat het Rwandese leger en de Interahamwe politieke vijanden van Habyarimana aanviel. Pas na enkele dagen drong tot hem door dat het om misdaden tegen de menselijkheid ging en dat *alle* Tutsi's doelwit waren. Hij beseftte dit pas toen hij met eigen ogen zag dat de Interahamwe bij wegversperringen mensen met Tutsi-identiteitskaarten uit hun auto's trokken en ter plekke vermoordden.

'Het was de klap in mijn gezicht die ik nodig had om te beseffen dat het genocide was, niet alleen etnische zuivering. [...] Ik vond het moeilijk om de moorden "genocide" te noemen, omdat die term gelijkstond aan de Holocaust of de Killing Fields van Cambodja — miljoenen mensen dus. [...] "Etnische zuivering" leek over duizenden te gaan. Genocide was het meest vergaande stadium van misdaad tegen de menselijkheid. Zo duizelingwekkend en ondenkbaar dat ik moeilijk onder ogen wilde zien dat *wij* ons in zo'n situatie bevonden.'

Generaal Roméo Dallaire